

Az Arányi testvérek

ARÁNYI ADILA (1886, Budapest – 1962. december 15. Firenze)

ARÁNYI JELLY (1893. május 30. – 1966. március 30. Firenze)

Az Arányi nővéreket, Adilát (Adrienn), Jellyt és a zongorista Hortense-t (Titit) szoros kapcsolat fűzte Bartók Bélához. Sajnos, lexikonjaink meglehetősen szűkszavúan, vagy egyáltalán nem írnak róluk, a zenei lexikon (lásd: Fachiri, szül. Arányi Adila, Bp., 1965. I. köt.) tévesen közli Adila születési évét.

Megtudjuk viszont, hogy nagybátyjuk volt Joachim József, és hogy Bartók Arányi Jellynek ajánlotta két hegedű-zongora szonátáját (keletkezési évük 1921 és 1922), Ravel pedig a „Tzigane” koncert-rapszódíát (1924).

Vajon ki lehetett ez a magával ragadó temperamentumú, gazdag előadói fantáziával rendelkező Hubay-növendék, aki ilyen jelentős zeneszerzőket ihletett meg játékával?

Az Angliába került testvérekről Joseph Macleod írt könyvet *The Sisters d' Arányi* (London, 1969) címmel, de magyar nyelven ezidáig nem jelent meg róluk jelentősebb írás. Tanulmányunk ezt a hiányt szeretné pótolni.

Az Arányi testvérekhez közel álló Macleod hamisítatlan „negyvennyolcas” hangvétellel kezdi az angol olvasók számára írott ismertetőjét:

Magyarország ma kicsiny ország, akkora sincs, mint Anglia Wales nélkül. De egykor hatalmas európai birodalom volt, majd több mint száz éven át török, később osztrák uralom alatt állt.

Amikor az uralkodó, Ferenc József magyar királlyá koronáztatta magát a „Kiegyezés” során, ahogy a történészek ezt nevezik – mindössze tizenkilenc évvel Adila születése előtt –, ez az engedmények árán létrejött Dual-Monarchia éppoly kevéssé volt a jó magyarok ínyére, mint a kései Habsburg-időszak által hátrahagyott, undok épületek, ahol a Habsburg hivatalnokok és csatlósai lógtak a magyar főváros nyakán. Az iskolás gyerekeknek, mint amilyen Adila is volt, megvolt a maguk magyar számárfül-mutogatása erre. „Az uralkodó!” – éljeneztek, ujjukat szellemes tisztelgéssel homlokukhoz illesztve. Aztán ujjakkal lassan lekúsztak orruk he-

gyéig, ott gúnyosan babrálva, s közben így kiáltva: „Magyarország királya!”

A felnőtteknek is megvoltak a maguk engesztelhetetlenül gúnyos tréfiái. A magyar kártyapakli a hetessel kezdődik, nincs benne dáma, viszont minden színből van két filkó. Ezek neveit szokták szavalni az osztrák-magyar himnusz dallamára, a király után hangosan rikkantva az ászt. Csak a magyar nyelvben jelent az ász egyben disznót is.

Az elnyomás alatt élő emberek lelkiükben védelmek meg földjüket. Ezt az irodalomban, a zenében, vagy a festészetben találja meg az ember, a helyi fejlődési sajátosságoknak megfelelően. Magyarország a zenében találta meg: a népszerű cigányzenében és a kulturált európai zenében is, amelyben a XVIII. és részben a XIX. században a bécsi zene játszott uralkodó szerepet.

Az Arányi család legéleterősebb tagja apai ágon Lajos nagypapa volt: nemes Hunyadvári Arányi Lajos. Nemesi előnevét nem használta, csupán – osztrák mintára – a „von” szócskával jelezte, hogy „jó” családról van szó...

Lajos nagypapa szenvedélyes hazafi volt, a pesti egyetemet igazgatta. Igen furra ember volt. Minthogy széleskörű ismeretekkel rendelkezett a különleges dolgokat illetően, amikor az egyik fia öt éves korában, vízfejűségben meghalt, ebben is inkább az „esetet” látta, s kevésbé a gyermeket. Az elkötelezett tudós saját kezűleg balzsamozta be a testet és az egyetemnek ajándékozta. Évekkel később, egy iskolai múzeumlátogatás alkalmával Adila és Hortense a nagy megdöbbenéstől felsikoltva látták torzszülött kis nagybácsijukat egy üvegvitrinben, széken ülve, körülötte gyermekjátékokkal.

Sajátos antiszemizmusára jellemző, gyakran hangoztatott megjegyzése volt a zsidókkal kapcsolatban: „Ha már nem lehet kipusztítani őket, akkor már jobb beházasodással felhígítani a vérüket, míg az majd teljesen eltűnik”. És cselekedett.

Feleségül vette a magyar zsidó családból származó Joachim József hegedűművész Johanna nevű testvérét, akinek koráb-

bi házasságából már volt két fia. Lajos keresztény hitre térítette őket, mindkettőből papot nevelt, akik a piaristáknál tanítottak.

Három fiának jellegzetes magyar nevet adott: Árpád, Zoltán (ő korán meghalt) és Taksony. Taksony lett a három leánytestvér apja. Budapest rendőrkapitánya volt.

A fenti körülmények ismerete némi támpontot jelent számunkra az Arányi Taksonyékhoz öt éven keresztül bejáratos Bartók Béla 1902 március 24. utáni napokban, majd pedig november 19-én, édesanyjához, Pozsonyba írt leveleinek értelmezéséhez (lásd: Bartók B. családi levelei, Bp., 1981., 60. és 76. lap):

...A másik tanítványom Arányi Hortánsz, egy 15 éves leány. Arányi rendőrkapitánynak a lányja, a kinek 1 évvel idősebb nővére Adrienne (megj.: Adila) a zeneakadémiába jár, onnan ismer engem és felszólított, hogy tanítsam hűgát. Szinte sajnáltam, hogy ezeknél is 3 frtot kérek egy óráért; mert egyszerűbb viszonyok közt élnek. Végre egy keresztény tanítványom is van! Különben ez a leány az akadémiára készül, tehát komolyan veszi a dolgot, eddig is jó tanárai voltak, tehát kevés fáradságom lesz...

„Hm! miből következtetted azt, hogy »azok az Arányiék művelt emberek«; honnan gondolod, hogy kedves és művelt emberek?! Talán mert engem meghívtak, vagy mert franciául beszélnek, vagy pedig mert művészek (helyesebben művész-növendékek) járnak oda?! Mert sok művész-növendéket nem lehetne legjobb akarattal sem művelni, vagy kedvesnek vagy finomnak nevezni.

Azért persze én nem mondok semmit, csak csodálkozom, miből következtetsz te ilyeneket. A meghívás nem múlt, hanem jövő vasárnapra szól. Mindamellett én hétfőn odamentem, hogy pontos értesüléseket szerezzek arról, miféle multság lesz az. Az Arányi lányok, úgy mint Titi és Adila most, mikor már nem mint »Tanár Úr« jöttem hozzájuk, roppant vígaknak mutatkoztak, s majdnem felforgatták az egész házat! Azzal a reménnyel kecsegtet-

tek, hogy vasárnap még nagyobb lesz a felfordulás. No hát erre kíváncsi vagyok, s ezért el is megyek. Ők általában véve meglehetősen különböznek eddigi Jew (megj.: zsidó) ismerőseimtől: 1.) mert egyszerűen tartják a házat. 2.) mert antiszemiták. Ezt ugyan nem értem, hogy miért teszik, mert hiszen úgy tudom Joachim is szemita...”

Egy gazdasági válság alkalmával az Arányi család elvesztette vagyonát és Arányi Lajosné Angliában élő egyik bátyjától, egy Henry Joachim nevű üzletembertől kért kölcsönt, aki ha nem is bőkezűen, de küldött némi pénzt.

Nehéz évek következtek, amit a lányok születési helyét nyomon követve is érzékelhetünk. Adila még az Andrassy úton született, ahol nyaranta kellemes akácillat töltötte be a kerteket. Titi (imádták a beceneveket, az anyuka, „Toto” csak Jellynek legalább tizennégy becenevet adott) már egy mellékutcában, a kellemes, bár kevésbé előkelő Szív utcában született, Jelly pedig a még kevésbé előkelő Wesselényi utcában, ahol nem volt kert.

Mivel Arányiné otthonosabban mozgott a francia nyelvben, mint a magyarban, Adilának és Titinek ez lett az anyanyelve, de a családban magyarul beszéltek.

Arányiék francia nyelvtudása külön vonzerőt jelentett a fiatal Bartók számára. A már említett meghívással kapcsolatban, egy másik, édesanyjának írt levelében (lásd: Bartók breviárium, Bp., 1974., 35-36. l.) ezt olvashatjuk:

„A hétnél valamelyik napján történt, hogy Arányiék barátságosan felszólítottak, jöjjenek el egy vasárnap délután hozzájuk, amikor ott egy kis, fiatal zenészekből álló társaság van. Ott van pl. Kerpely (mostanában a legjobb gordonkás az akadémiában), Sabathiel »hegedűművész« (tavaly nyerte el a diplomát), stb. (Megj.: Sabathiel Rezső három év múlva lett az opera koncertmestere, lásd: A Budapesti Operaház 100 éve, Bp., 1984, 529.1.) Én nem tudom még, elmenjek-e vagy sem. Egyrészt félek a »társaság«-tól; másrészt pedig elég keservesek voltak eddigi vasárnap délutánjaim, melyeket egyedül töltöttem el; s aztán ez nem olyan társaság, mint a zsúros, vagy estélyes. Harmadrészt ez az Arányi familia igen érdekes: először mert közeli rokonságban van Joachimmal (az Arányi lányok papájának mamája Joachimnak testvére volt), másodsor, mert ebben a családban soha német szó nem hangzik fel, egyszerűen mert egy családtag sem tud németül. Ebben a tekintet-

ben talán nincsen párjuk. (Német helyett franciául tudnak...)” (Megj.: a meghívás november 23-ra szólt, Arányiék a Szövetség u. 43. II. emelet 13-ban laktak akkoriban.)

Arányi Taksony aprólékos módon tiszteletben tartotta az illemszabályokat, a bevett szokásokat. Ha valamelyik lánya társaságban keresztbe tette a lábát, odanézett és összevonta a szemöldökét. Ez elegendő volt. De ha valamelyikük beteg lett, leírhatatlanul kedves és gyöngéd tudott lenni (“egy szent”, ahogy Jelly mondta róla), családjá nagy tisztelettel nézett fel rá. Tudott szigorú lenni, és előfordult, hogy kijött a sodrából. Macleod így ír róla (i.m. 18-19. l.):

Egyenes ember volt. Ha újdonsült látogató érkezett, néha így mutatta be Jellyt: „Ő a legkisebb lányom, a legcsúnyább és a legjobb.” De ha valamilyen erőltetett tréfa hangzott el, figyelemre se méltatta...

Ennek hatására Jelly igyekezett jó lenni, ugyanakkor – gyermeki logikával – sikerült elhitetni magával, hogy csúnya, mely vélekedés egész életében végig kísérte, anélkül, hogy mások osztottak volna ebben a véleményben. Ekkor még gyermeki szenvedélytől áthatott, szinte szlávos szépség volt, erőteljes arccsontjai mögött perzselő szemekkel. Két testvére kimondott „szépség” volt, gyermekkorában Adila annyira, hogy az utcán megfordultak utána.

Taksony, az apa könnyen elérzékenyülő ember volt, vagy legalábbis jobban kimutatta érzelmeit, mint bájos felesége. Egy-egy előadás alkalmával, amit nagy átéléssel követett, időnként szeme elé tette operai látszövét, hogy könnyeit elrejtse...

Adila örökölte apja egyenes jellemét. Néha ő is dühbe gurult, különösen, ha észrevette, hogy valaki rászedte őt, vagy valamelyiküket. Belső félelemérzete révén határozott, erős jelleművé vált, de egyébként jókedélyű és tréfálkozó kedvű volt. Hirtelem természet, szeretett sokat beszélni, gyakran különösebb megfontolás nélkül. Magával szemben egész életében előnyben részesített másokat és ez hegedűjátékára is nagy mértékben kihatott. Ezt a tulajdonságát anyjától örökölte.

Édesanyjuk kicsiny, vidám és szellemes volt, gyermekeinek szentelte egész életét, a nehéz években lemondva minden luxusról, hogy gyermekeit jól öltöztöten járathassa. Bár a családon belül önmegtartóztató volt, és a háttérben maradt, nem mondott le az emberek társaságáról. Ehhez túlságosan eleven, életteli teli személyiség volt. Az összejöveteleken, bármilyen vonzók voltak lányai, mindig elragadtatott

társaság ülte körül, és sziporkázó szellemessége, lendületessége a vendégségek alkalmával varázslatos emlék maradt leányai számára egész életükre.

Titi (Hortense) is lemondó volt, de más okból: nem volt képes hinni önmagában, s ezzel belső félelmének okává vált, ami zenélésére is kihatott. A három lány között ő volt a legbonyolultabb személyiség, heves vérmérséklettel és ideges szorongásokkal. Egyébként, nyugodt lelkiállapotban ő is jókedvű és szórakoztató volt, és amikor a lányok felnőttek, őt tartották a legszebbnek.

Jelly születésének pillanatától igen bensőséges kapcsolatot alakult ki Jelly és Adila között – írja életrajzírójuk, Macleod. Adila pusztította meg először, ő tette pólyába születésekor, ő fektette le a másik szobában, még mielőtt édesanyjuk láthatta volna harmadik lányát – és nem fiát, mint Taksony remélte. Ez a kölcsönös vonzódás és rendkívüli rokonszenv egész életüket végigkísérte.

Arányiék nem tartottak kocsit, a városi közlekedést vették igénybe. Nyáron szívesen hajóztak a Dunán, télen pedig a Városligetbe jártak korcsolyázni.

Jelly az állatkertben kapta a nevét. Afrikában, a guineai öbölben akkoriban vált függetlenné egy kis állam, Dahomey. Franciaország 1892-ben támadást indított ellene, majd elűzte királyát. Egy tiltakozó propaganda-misszió járta Európát és érkezett a budapesti állatkertbe, ahol bemutatót tartottak. Adila, Titi, más gyermekek és dadáik összebarátkoztak a társasággal, amelyben egyik kedvencük egy dahomeyi leány, Jeli volt, aki állítólag a királyi családhoz tartozott. Bár Taksony harmadik lánya még nem született meg, ettől kezdve ezzel a becenevvel illette a kis jövevényt, aki aztán születésekor hivatalosan is ezt a nevet kapta.

Jelly gyermekkorában

Adila és Titi 8 éves koruktól iskolába jártak, de Jellyt édesanyja tanította otthon, négy éven át. Csak vizsgázni kellett bemennie az iskolába, ahová ilyenkor apja egyik nagy zsebkendőjével felszerelve indult el, hogy könnyeit abba törölje. A tanulás nem az ő esete volt. Szülei elhatározták, beadják egy közeli magániskolába. De csak tíz napig járt oda, s ezt az időt is javarészt a WC-ben töltötte, sírva. Végül – kétségbeesésében – egyedül hazaszaladt, és sohasem ment vissza.

Szülei úgy gondolták, legjobb, ha muzsikussal lesz, úgy, mint nővérei. Bár hivatalos iskoláztatása ezzel véget ért, önképzés révén nem csekély kultúrát és ismereteket szerzett meg, és nővéreihez hasonlóan mindig kerülte, hogy zenei szakbarbár váljon belőle.

Mínthogy a zenélés természetes része volt az Arányi család életének, már senki sem emlékezett rá, miért és mikor vette kézbe Adila a hegedűt. Lehetséges, hogy Joachim József rokon látogatása adott ösztönzést ehhez.

A családban kisebb-nagyobb tehetséggel mindenki zongorázott, még Taksony is szeretett kalimpálni rajta, nála jobban zongorázó felesége bosszúságára, de emellett cimbalmon is játszott.

Bartók 21 éves, sápadt, szemérmes zeneakadémista, amikor járni kezd a családhoz, hogy zongoraórákat adjon Titinek. Macleod így ír erről (i.m. 26. lap):

„A Bösendorfer hangversenyzongora a nappaliban volt, és az ajtó üvegén keresztül, ami az ebédlőből nyílt, Adila és Jelly egy széken ülve grimaszokat vágtak és csúfolódva gesztikuláltak az órák alatt, hogy amikor Bartók felnézett, és fel kellett néznie, zavarba jött és nem tudta, hová bújjon. Törékeny fiatalember volt, és Adila néhány éven keresztül gyakran látta, amint csupán egy pohár tejet fogyasztott az étkezések alkalmával. (Megj.: Adila Fachiri Bartókról, 1955 június 23-án, az International Cello Centerben tartott előadása alapján, lásd: Macleod i.m. 295.1.)

Bartók Béla 22 éves korára fülíg szerelmes lett Adilába és képeslapokat küldözgetett neki. Némelyiket azokból a városokból, ahová éppen ment, Berlinből és Pozsonyból; legtöbbször Budapestről. Némelyik vicces volt: ismert személyekről készült karikatúra-sorozat *La Lune Journalista* címmel. Karácsonykor virgácsot készített neki három ágacsokból, piros papírra ragasztva és vörös szalaggal egy levelezőlaphoz rögzítve. A legtöbb lapon a *carte postale* nyomtatást tintával át-

húzta, és a levelezőlapon feliratot írt a helyette: *mert Bartók nagy hazafi volt. A lapon odébb mintha egy gumibélyegzővel át bélyegezte volna a franciát.*

*Szerelmes üdvözlőlapjai némelykor zenei jellegűek voltak. 1902-ben egy rövid hegedűduót küldött, a kotta tökéletesen olvasható, tiszta kézírásával egy közönséges levelezőlapon. A rákkánon ezen formájában, vagy nevezzük inkább *per recte et retro* (megj.: ráktükör) kánonnak, a második hegedű szólama a szó szoros értelmében fordítva helyezkedik el: ez az első hegedű szólama, ha lefelé fordítják. A képeslap megfordításával ugyanaz a hang adja a másik szólam hangját is.*

Az Adila számára készített duó, amit Bartók egy levelezőlaphoz írt küldött el 1902-ben. (A kottalap megfordításával a másik szólamot kapjuk.)

Ugyanebben az évben – miután hallotta Adilát egy koncerten – hódolatként egy hosszabb darabot küldött szólóhegedűre, három képeslapot egymáshoz fűzve. Adila megtanulta ezt, ujjrenddel és vonással látva el: *de hogy akkor csinálta-e ezt, vagy fél évszázaddal később, amikor első ízben nyilvánosan előadta, nem tudom. Bizonyos, hogy Bartók érdeklődése túl ment azon, ahogy egy rajongó érdeklődhetett Adila fejlődése iránt.* »Kitartóan gyakorol?« – írta, »seprűnyéllel verem el, ha nem.«

E képeslapok egy részét a szokásos módon küldte el: *de ha éppen úgy hozta a kedve, némelyiken előre írta a várost, utána Adila nevét, aztán az utcát és a házszámot, »mivel« – mondja Jelly némi elfogu-*

latlan gyengédséggel, »Béla mindig különbözni akart másoktól.«

Az eleven Adila kedvelte őt, de nem volt szerelmes bele; és a dologból nem lett semmi. Bartók sohasem felejtette el, bár legkevesebb két másik hegedűsbe is szerelmes lett élete során. Egyik a *The Observer*-ben megjelent levél szerint (1963. augusztus 18.) Geyer Stefi, Hubay magyar tanítványa volt a zeneakadémián, aki két évvel volt Adilánál fiatalabb, és akinek első, halála után kiadott hegedűversenyét írta. A harmadik Jelly volt...

Bartók öt éven át csaknem minden nap jött az Arányi-házba, mint tanár és barát, részben Adila miatt, részben a Joachim-féle kapcsolat miatt, részben pedig – amint Halsey Stevens mondja (*The Life and Music of Béla Bartók*, London, 1953., 14.1.) – , mivel ők teljességgel visszautasították, hogy németül beszéljenek, és Bartók bimbózó nacionalizmusával rokonérzelmeiket táplált irántuk... Bartók fiatal zeneszerzőként már kezdett ismert lenni, és hazafias és egy kicsit straussos szimfonikus költeményét, a Kossuth szimfóniát 1904 januárjában mutatták be Budapesten. A mű némi botrányt okozott hivatalos körökben, hogy gúny tárgyává tette a német nemzeti himnuszot.”

Szathmáry Lajos 1945-51 között Salzburgban élt, majd az Egyesült Államokba emigrált, és ott kezdte gyűjteni a Bartókkal kapcsolatos dokumentumokat. Bartók halálának 50. évfordulóján „Bartók-Bartókról” címmel, a „Szivárvány” irodalmi, művészeti és kritikai szemlében (Chicago-Budapest, XVI. évf. 47. szám, 1995/3) több levelet is publikált gazdag gyűjteményéből. Van ezek között egy hortobágyi halászkunyhókat ábrázoló, Adilának küldött képeslap, aminek aljára kottázta Bartók a Himnusz első nyolc ütemét. A dátum 1903. március 27., a címzés: Szövetség u. 43. II. emelet 13.

Az alábbiakban a gyűjteményből azt a levelet közöljük, amit Bartók 1905. december 14-én küldött Arányi Adilának, Bécsből:

Bécs, 1905. dec. 14.
Gersthofstr. 57

Kedves Adila

Ezer bocsánat, hogy soraira még csak most felelek! Isten volna – ha volna – megmondhatója annak, hogy igazán nem szeretem az ilyen udvariasságot, s hogy mennyire szerettem volna már előbb vála-

szolni, – de oly rengeteg sok dolgom volt utóbbi időben, hogy azt sem tudtam, mihez fogjak előbb. Én legnagyobb sajnálatomra nem játszhatom Pozsonyban szonátámat, még pedig azért, mert már amúgy is kétszer játszom idén Pozsonyban: jan. 10-én és jan. vége felé. A pozsonyi közönség szörnyen kényes és megbocsáthatatlan elbizakodásnak, tolakodásnak minősítené, ha harmadszor is pódiumra lépnék.

Helyettem szívesen játszáná a szonátát egy barátom, ki tanár a bécsi konzervatóriumban. Bár én igazán nem ajánlanám Magának ezt a számot. Higgye meg, hogy úgyszólván az egész közönség unatkoznék ennél a muzsikánál (hiszen még Bpsten sem tetszett); már pedig ne akarja ezt egy művész sem elérni! A közönséggel – ha nem is mindenáron – de lehetőleg jó lábon kell állni. Nekem ugyan nagyon hízelegne az, ha egyszer-másszor más valaki is játszik engemet, nem csak mindig saját magam.

De a Maga érdekében e szám elejtését tanácsolnám. A „filharmonikus” zenekar szerencsésen mégis megalakult, sőt mi több, már adott is hangversenyt.

Tudja mi volna jó? Írjon Koszov dr. karmesternek (Sopron), a ki az itteni koncertek dirigense, mellékeljen egy pár bpesti kritikát, esetleg Hubay t. úrnak valami ajánló sorait, s kérje őt arra, hogy egy itteni „filharmonikus”, estélyen mint szólólista felléphessen. (Persze honor! nélkül, mert úgy hiszem, ezek nem igen tudnak fizetni). Ha 4-5 napra a fellépése után adja itteni hangversenyét mindenesetre több érdeklődésre számíthat.

Tehát viszontlátásra Budapestén! Úgye eljön a jan. 5-i koncertre, s ha igen koncert végén a művész-szobába?

Addig is sokszor üdvözli Magát is, kedves hozzátartozóit is

Bartók Béla

Boldog ünnepeket stb.!

„De lehetett még egy oka az Arányi házhoz fűződő kapcsolatának. Érdekelte Nagy-Britannia, és sokszor esett szó náluk Britanniáról. Ekkor volt a búr háború, vagy éppen ezt követően. (Megj.: az angolbúr háború 1899 októberében, tehát pontosan Bartók zeneakadémiai tanulmányainak megkezdése idején kezdődött, és 1902 márciusáig húzódott el. Hogy ez Bartókot is foglalkoztatta, azt édesanyjának írott, egyik leveléből tudjuk: „...Mit szólna a szegény búrok sorsához? Vagy tán még most sem érdeklődöl ez iránt...”, lásd: Demény: Bartók B. levelei, II. köt., 21.1.)

Bár Arányi Taksony angolbarát volt, sok más, gondolkodó európaihoz hasonlóan nem tudta megbocsátani az indokolatlan brit agressziót... De valaki felemelte a szavát a Szív utcában Britannia mellett: Adila... Adila imádta Angliát. Még akkor is szerette, ha annak politikusai hibát vétettek, amint az gyakran megtörténik hölgyek és férfiak között. Nem tudta megfogalmazni ennek okait. Egyszerűen csak akart, vágyott, szüksége volt rá, hogy Angliába menjen. És hogy így történt, ez főleg nagybátyjának, Joachim Józsefnek volt köszönhető... A nővéreknek mesélték, hogy 1870 körül, amikor édesapjuk körülbelül 10 éves fiú volt, Joachim és Brahms Budapestre jöttek koncertezni, és mindhárman elmentek a Hungáriába vacsorázni, ami elegáns étterem volt, ahol a főváros legjobb cigányzenekara muzsikált. Joachim és Brahms hallgatta őket, Brahms előtt egy söröskorsó volt az asztalon. Kisvártatva otthagyták a nagy asztalnál lévő társaságot és átültek egy kisebb asztalhoz, közelebb a zenészekhez, hogy jobban hallják őket. Csendben ültek, kezüket a homlokuknak támasztva, csak a hallgatásra összpontosítva...”

Adila Budapesten

Adila Hubay Jenőnél, Joachim növendékénél tanul a zeneakadémián. Az 1902. évi akadémiai értesítő szerint Adrienne (Adila) a hegedű főtanszak második osztályát végezte Hubaynál, Hortense a zongora előkészítő harmadik osztályát Szendy Árpádnál, a kis Jelly pedig a hegedű előkészítő második osztályát Grünfeld Vil-

mosnál, akinél Adila is tanult, mielőtt Hubayhoz került.

Adila első nagysikerű fellépésére 1900. augusztusában került sor a Fiume melletti Crickvenica-ban, „a közönség bámulattal hallgatta”, írja a Budapesti Hírlap tudósítója 1900. augusztus 11-én, megjegyezve, hogy „egy napon, sőt hamarosan szenzációt fog kelteni gyönyörű játéka.” Itt Bériot „Scènes de Ballet”-jét játszotta.

Novemberben egy Bériot versenyművet játszik Vácott, nagy sikerrel. Két évvel később Kecskeméten lép fel, ahol Guszti, a pap-nagybácsi iskolaigazgató, így az egész család leutazik a hangversenyre. A Zenebarátok Egyesülete által rendezett koncerten többek között Wieniawski Legenda c. művét, két Hubay-darabot és Schumann Träumerei-jét játssza egy régi velencei mester, Francesco Gobetti által készített hegedűn. „Már nagyon figyelemre méltó technikája van” – írják róla. „Különleges jelleget ad játékanak vonókezelése, ami oly fontos és sajnós! ezt a mai hegedűsök nagy része elhanyagolja.” (Macleod, i.m. 42.1.)

1901-ben Adila Körmöcbányán játszik, Hortense kíséri zongorán (Paganini: Mózses fantázia, Hubay: Magyar Rapszódia, Bazzini: Manók tánca).

1906. január 17-én Bécsben lép fel és a Wiener Fremdenblatt január 19-én ezt írja a koncertről:

Tegnapelőtt este az Ehrbarsaalban egy nagy jövő előtt álló, fiatal hegedűssel ismerkedtünk meg. Adila von Arányi Joachim unokahúga, és úgy tűnik, reá hullott nagybátyja isteni tüzének egy szikrája. Amennyire első fellépése alapján megítélhetjük, játékanak jellegzetes vonása hangképzése – amely meleg, mély érzésekkel teli, majd másszor az izzásban lévő temperamentum lángjai törnek elő belőle. Beethoven hegedűversenyének utolsó tételében a fiatal hegedűs küzdött temperamentumával. Egycsapásra meghódította a művet... Új, érdekes, igazán friss és meggyőző tolmacsolása volt ez a versenyműnek, annak ellenére, hogy eltért a hagyományoktól.”

A kritikus részletesen ír hangjáról Bach „Air”-jében és Godard „Adagio”-jában, kiemelve a végén a ritartando-t, „amit csak az tud így eljátszani, aki telve van muzikalitással.” Hubay Zephyre-je és Schumann Träumerei-je játékanak lélekkel teli oldalát, Sarasate Spanyol Táncai pedig virtuozitását mutatták meg – írják róla.

Némi szemrehányást is tesz a beszámoló: „Kár, hogy piros-fehér-zöld szalag volt

a borostyán koszorún, amit átadtak neki” a hangverseny után, a koncertet követő vad örömmámorban.

Adila 1906-ban zeneakadémiai diplomakoncertjére készül. Macleod (i.m. 44.l.) így ír erről:

„A művészdiploma megszerzéséhez a jelöltnek több koncertet kellett tudnia kívülről, és tíz nap alatt megtanulni egyet, amit – mint ismeretlen művet – kiválasztottak neki. Bartók Béla elvitte Adilát egy zeneműkereskedésbe és megvásárolta neki az összes, kapható hegedűversenyt. (lásd: Adila Fachiri előadását, International Cello Centre, 1955 június 23.) De nem ezek közül választottak. A Joachimnak írott Dvořák hegedűversenyt kapta. Tartini Ördögtrilla szonátáját is kellett játszania, amihez Bartók küldött neki egy képeslapot, ami kisgyerek-arcokkal volt tele. »Számolja meg ezeket a kis nyúveket« – írta. »Ha páros számot ad ki, jól játszik. Ha páratlant, nem játszik jól.« De a képeslapon több mint ötszáz van belőlük, és némelyik olyan kicsi, hogy lehetetlen pontosan megszámolni. Úgy látszik, páros számot adtak ki.”

A sikeres diplomakoncertet követően Adila egy 1736-ban készült Balestrieri-hegedűt kap. (A Balestrieri testvérek, Tommaso és Pietro Cremonában működtek, Tommaso 1757 után Mantuában.)

Adila még 1906-ban fellép a Bösendorfersaal-ban, ahol Joachim és valamennyi szakmabeli is megjelenik. Grósz Sándor impresszárió szerződést akar ajánlani Adilának, de Joachim közbelép és széttépi a papírt. Egyelőre úgy látja jónak, ha Adila nála tanul tovább. Adila Berlinbe megy, Joachim háza közelében lakik egy penzióban, de lényegében Joachim „bentlakásos” növendéke.

De lássuk, hogyan kezdődött Jelly hegedűs pályafutása (Macleod, i.m. 46.l.):

„Egy napon Adila Budapesten, amint éppen befejezte tanulmányait Grünfeld osztályában és Hubayhoz került, addigi tanára elvitte Zimmer hangszerboltjába, hogy új vonót vegyenek. Jelly velük ment. Akkor volt Jelly nyolcadik születésnapja (megj.: 1901 május 30-án) és egy zacskó édességet tartott a kezében. Ösztől az akadémian készült zongorát tanulni. Amikor Grünfeld meglátta a kezét, meglepődött. »Ennek a gyerekeknek« – közölte, »hegedűt kell tanulnia, nem zongorát«, mivel úgy látta, a természet erre teremtette kezét. Jelly ezt lelkesen fogadta és a család beleegyezett: így a még hátralévő nyári szünetben Adila megmutatta neki, ho-

gyan kezdjen hegedülni, és ő gyakorolt hat héten keresztül, mint egy megszállott.

Ezt követően meglehetősen szigorú feltevélekkel felvételi vizsgát kellett tennie, mivel a pályázókat valamennyi, zeneakadémián tanító, kiváló muzsikusk meghallgatta, beleértve Poppert és Hubayt is. Hogy önbizalmat kapjon, Jelly édesanyja megkérdezte, Adila bemehet-e vele; de ezt elutasították azzal, hogy szabályellenes: »különösen Joachim unokahúgai számára«, – mondták. Így hát Jelly egyedül ment. A felvételi anyag egy szinkópás tanulmány volt, amit lapról kellett leolvasni; de a szinkópa miatt nem aggódott: zongorán már jól megtanulta. Igen ritka esetként kell elkönyvelniünk: egy nyolc éves gyereket, aki csak hat héttel korábban vett a kezébe hegedűt, nemcsak hogy felvettek, de ösztöndíjat is kapott egy nagyhírű zeneakadémián. Megkapta az ösztöndíjat, így zenei tanulmányai soha nem kerültek egy fillérjébe sem családjának. Grünfeld lett az első tanára. »Kis cigány«-nak hívta, mivel olyan spontán fesztelenséggel játszott.”

A kis Jelly gyorsan haladt a hegedűjátékban. A második évben korcsolyázás közben eltörtött a lába, aminek csak annyi lett a következménye, hogy a következő félévi anyagot is elvégezte.

Egy évre rá a Joachim-kvartett – a bécsi fellépést megelőzően – Budapesten tartózkodott. A nagynéni házában reggeli után kis összejevetelt tartottak, ahol Adila Beethoven hegedűversenyének első tételét játszotta. Jelly ekkor tíz éves lehetett és Spohr egyik koncertjét tanulta, nem egészen két évi hegedülés után. Mivel Jóska nagybácsi öt még nem hallotta, Taksony kérte, hogy Jelly is játsszon.

„Ebben az időben” – mesélte Jelly Macleodnak – „frufut hordtam. Jóska nagybácsi félretolta a frufut és homlokon csókolt, mondván, hogy anélkül csinosabb vagyok. Németül beszélt. Játékomra megjegyzése ennyi volt: »Sohasem túl sokat vibrálni! Az cirkuszi zenélés.« És megmutatta neki, hogyan kell a vonóhúzásnál a csuklónak ruganyosnak lennie, a középső ujjal támaszt adva, és nem mereven visszagörbítve, és úgy rángatva a vonót.

Joachim vonóvezetési technikájában rejlett egyik titka fenomenálisan változatos hangképzésének. Adila adta közre egy levélben azt a beszámolót, ami a »Music and letters«-ben jelent meg 1950-ben, leleplezve azt a hamis beállítást, ami Harold Bauer nevéhez fűződik (1950. okt. 1., XXXI. köt., 336. lap) Bauer úgy írta le

Joachim jobb kezét, hogy az »szorososan hozzátapadt testéhez játék közben.« Adila így válaszolt: »Természetesen a felkarnak közel kell kerülnie a testhez, amikor az E-húron játszunk, de azt Joachim harmonikus mozgással, igazán csodálatosan emelte, amikor egy mélyebb húrra váltott. Arra tanított engem, a karnak olyan helyzetben kell lennie, hogy ha keresztbe ráhelyezünk egy vonalzót a karra, annak vízszintesen kell állnia. Nagybátyámnak köszönhetem, hogy megcáfolhattam Bauer úr gyanúsítását. Joachim vonóvezetése nem olyan volt, mint Gioconda de Vito-é. Remek volt.«

Ezen utolsó budapesti látogatása alkalmával Joachim mondta, szeretné Jellyt Berlinbe vinni, hogy ő maga tanítsa tovább. »Olyan tehetség, mint ő« – mondta, »egy évszázadban egyszer születik.« Jelly így mondja, és hozzáfűzi: »Minden nappal egy új évszázad kezdődik.«

De ehhez a szülők nem járulhattak hozzá: Jelly túl fiatal volt. Grünfeldnél és Hubaynál tanult tovább, és csak Adila ment. De turnéi alkalmával Joachim mindenkinek említést tett nagyszerű unokahúgairól, főleg Angliában; ezzel olyan értékes örökséget hagyott rájuk, ami beteljesülésének már nem lehetett tanúja.

Berlinben Adila hamarosan nevet szerzett, és jól érezte magát. Találkozott Grieg-gel egy évvel annak halálát megelőzően és Humperdinck-kel, aki ötvenes éveinek elejét taposta és mély benyomást kelthető ember volt; de számára a legfontosabb barátság, amit a nagybátyja baráti köréhez tartozókkal kötött, kétség kívül Donald Tovey-hoz fűződött (megj.: 1875-1940), aki akkoriban harmincas évei elején járt, magas, domináns, mértékadó és jól tájékozott volt, akárcsak maga Joachim.

A fiatal angol zenetudós, zeneszerző, zongorista és karmester volt, minden téren egyaránt kiváló. Egyben muzsikusk generációjának egyik legkiválóbb tanítója. Joachim mondta róla, hogy többet tud a zenéről bárki eleven embernél. Casals szerint Joachim azt is mondta róla, könnyedén tudott zenéről beszélgetni Schumannal és Brahms-szal, de Tovey-val nem, mert »ő túl sokat tud« (lásd: Corredor: Beszélgetések Casals-szal, London, 1956, 97.l.)

Amikor Adila belépett a szobába, hogy első alkalommal találkozzék ezzel a példaképpel, nagybátyja így szólt: »Szeretnék bemutatni a Brahms óta létező legnagyobb muzsikusknak.« Tovey kedves, sőt tiszteletteljes volt, amikor Adila eljátszotta velük

Bach d-moll kettősversenyét. Türelmes, önmérsékletet tanúsító volt, akit érdekel a mások véleménye; és Adilával igen jó barátok lettek. De Adila egész életében félelemmel egyes bámulattal tekintett rá...

Adila ott volt nagybátyja valamennyi szólóestjén, ott ült a pódiumon egy tartalék hegedűvel. Ő is fellépett néhányszor, hogy bemutassa tudását az Ördögtrillával, vagy Saint-Saëns Rondo Capriccioso-jával, de komolyabb művekkel is, mint Bach g-moll szólószonátájának Adagio és Fuga tétele. Joachimnak különösen kedvére volt, ahogy Adila Sarasate Zapateado-ját játszotta a Spanyol Szvitből: olyannyira, hogy amikor egy Berlin környéki összejövetelen együtt voltak, hétszer játszatta el vele. Jó barátságban voltak, muzsikusként is.

Barátságuk nem gátolta Joachimot, hogy ugyanolyan szigorúan bánjon vele, mint a többi növendékkel, ha nem tett eleget a legalaposabban azon elvárásoknak, amit maga és mások számára megszabott...

Adila számára egész életére emlékezetes maradt az a hangverseny, amikor Jan Kubeliket először hallotta Berlinben.

„Képes volt »boszorkányos hatásokat« előidézni, és kerülte azt az »émelyítő vibrátót«, amit Jóska nagybácsi cirkuszi zenélésnek nevezett Jelly előtt. »Jól emlékszem« – írja Adila 1950-ben, »mit mondott nekem erről nagybátyám, Joachim. Mi az első sorban ültünk, és Kubeliket szemmel láthatóan pánik fogta el, amikor meglátta Joachimot. Bruch g-moll koncertjével kezdett, és az első ütem kitarzott G-je alatt remegett a vonója.« De Joachim lelkesedett Kubelik »tisztán csengő, fuvolaszerűen lágy hegedűhangjáért.« Később, amint Adila meséli, Kubelik játéka mechanikussá vált »abból adódóan, hogy idegei felmondták a szolgálatot – és játéka kontrollálatlanná vált.« (Adila levele a „Music and Letters”-ben, 1960, XXXI. Köt., Nr 3. 282-284. lap)

Ebben az évben (megj.: 1906) karácsonykor Joachim nem kevesebb, mint száz ajándékot kapott, köztük egy kétlovas hintó modelljét, ott állt az asztalon teljes felszereléssel, amit a Mendelssohn fivérek, a gazdag bankárok, a zeneszerző unokaöccsei küldtek neki. Egyikük, Robert jó amatőr csellista volt. A bonni fesztiválon, ahol Joachim és Adila együtt volt vele, Adila és Joachim két lánya tiszteltlenül megkérdézték tőle, szokott-e félni éjszaka, és bezárja-e az ajtaját. Mivel azt mondta, nem fél és nem zárja be, a három lány ezen az éjszakán belisztezte az arcát, hosszú, fe-

hér hálóingekben belopóztak a hálószobájába, mindegyikük egy égő gyertyát tartva a kezében. Robert Mendelssohn arra ébredt rémült sikollyal, hogy a halál angyalai állnak ágya körül.

Joachim úgy gondolta, ez a viselkedés nem méltó egy húsz éves leányhoz. Azzal büntette Adilát, hogy másnap reggel fiülénél fogva vezette a reggeliző asztalhoz.

Adila teljesen soha nem érte utol a korát. Szerette a tréfát és imádott szerelmes lenni. Amikor tizenhat éves zeneakadémista volt, testvérei találtak a fiókban egy rózsaszínű, aranyozott szélű pergament, a következő felirattal, és alatta egy listával: »Ezekbe voltam szerelmes«. Már körülbelül húsz név volt rajta. Húgai még másokat is hozzáírtak, köztük a zeneakadémia két portását, akik – és ebben mindenki egyetértett – utálatosak voltak.”

Bár Berlinben mind zenei, mind pedig intellektuális szempontból sokat fejlődött, érzelmi élete egy serdülő leány szintjén mozgott. Szerelmes lett Joachim egyik növendékébe, Karl Klingerbe, de ez viszonzatlan maradt. Egy éjszaka wertheri kétségbeesésében megírta végrendeletét, de azt véletlenül a szüleinek megcímzett borítékba tette, akik – feltételezve, hogy valamilyen nem kívánatos ügybe keveredett – az első vonattal Berlinbe utaztak. Ott Adilát egy festő műtermében találták – a vele lévő gardedám kíséretében -, amint a legnagyobb nyugalommal ült portréhoz modellt. Igen dühös lett, amikor rájött, hogy megtudták titkát. Közben Budapesten a 13 éves Jelly kiütéseket kapott az aggodalomtól, de végül a vihar elült.

Adila berlini fellépése jól sikerült: Ipolyi Valériával adtak közösen szólóestet, amelynek műsorán Beethoven Tavaszi Szonátája is szerepelt. Joachim most már elérkezettnek látta az időt, hogy Adila az ő vezénylete alatt, a Berlini Filharmonikusok kíséretével mutassa be tudását a zenei világ előtt. A koncert 1907 októberében lett volna. De nem lett belőle semmi. Joachim májusban megbetegedett, az orvosok szerint tüdőrákban. Adila nem akarta elhinni, mondván, nála nem fordulnak elő azok a tünetek, amit ilyen esetről már látott. Az orvosok kinevették. De végül nem nekik lett igazuk. A ráknál sokkal ritkábban előforduló betegséget, actinomycosis-t (megj.: sugárgomba betegség) állapítottak meg nála, amit a szarvasmarhák esetében száj- és körömfájásnak neveznek. (Az orvosok szerint Joachim volt a kilencedik olyan eset, amiről tudomásuk volt.)

Joachimnak az általa igen kedvelt vidéki sétái alkalmával az volt a szokása, hogy fűvet rágszált, és az orvosok – jobb híján – ezt tüntették fel a fertőzés okaként.

Adila éppen megkezdte a nyaralást családjával Ausztriában, amikor híret vette, hogy Joachim hamarosan meg fog halni. Az éjjeli vonattal – az édesanyjától kölcsönkapott jeggyűrével, hogy ne molesztálják – Berlinbe utazott, hogy búcsút vegyen nagybátyjától.

„Már csaknem utolsó szavaiként Joachim kérdezte tőle, Jelly valóban megértette-e és követi-e azt, amit Budapesten mondott neki a vonókezelésről, az egyetlen alkalommal, amikor hegedűlni hallotta. Függetlenül attól, hogy szerette Adilát és gondoskodott is róla, gondolván, hogy idősebb unokahúga nagy jövő előtt áll, soha nem felejtette el, milyen benyomást tett rá a tíz esztendő Jelly.”

Ami várható volt, bekövetkezett. 1907 augusztus 15-én Adila úgy ült a halott Joachim ágya mellett, mint aki számára a világ darabokra tört. De volt még ott valaki, aki muzsikos barátját siratta: Donald Tovey, Angliából.

Mélyen lesújtva, „mint egy tébolyult” állt Joachim ágya mellett. Tudta, neki jut a feladat: halott barátja kívánságának eleget téve, a kellő időben olyan szélesre táruljon a zenei világ ajtaja Adila és Jelly előtt Angliában, mintha nagybátyjuk még élne. És úgy is lett. Adila egy időre még Berlinben maradt. 1907 novemberében adott hangversenyt a Berlini Filharmonikusokkal, Ernst Kunwald vezényletével. Hangversenyének műsora: Mozart A-dúr hegedűverseny, és Joachim magas előadói követelményeket támasztó „Variációk egy magyar témára” c. műve.

A Vossische Zeitung november 23-án igen elismerően ír tehetségéről. A Berliner Zeitung Mittag ugyanezen a napon megjelent számában ezt olvashatjuk róla: „Játéka azt ígéri, hogy a hegedűsök első sorába kerül. Nagy mesterétől és nagybátyjától nagyszerű vonókezelést, tisztán csengő hangot, tökéletes intonációt és nagyszerű technikát örökölt. Legjobban a Beethoven fekiüdt neki, és a fiatal művész nagy és jól megérdemelt sikert aratott.”

Így búcsúzott Adila Berlinton. Nagybátyja kívánságára a családtól Joachim kedvenc, 1715-ben készült Stradivari hegedűjét kapta meg. ...

(Folytatjuk!)

Rakos Miklós